

METODOLOXÍA E ANÁLISE DAS LINGUAS DE SIGNOS: DOS DATOS Á TEORÍA (E VOLTA)

MARÍA DEL CARMEN CABEZA PEREIRO
Universidade de Vigo

PRESENTACIÓN

A revista *Hesperia* cede xenerosamente o seu espazo neste volume para visibilizar unha parte da investigación lingüística actual sobre as linguas de signos das persoas xordas.

As linguas de signos (ou linguas de sinais, como adoitan chamarse noutros países de Latinoamérica) incorporáronse á investigación lingüística hai relativamente pouco tempo: a obra de Tervoort (1953) nos Países Baixos e, sobre todo, debido á súa maior influencia, a de Stokoe (1960 [2005]) nos Estados Unidos de América, adoitan considerarse como o punto de partida dos estudos sobre o tema na lingüística contemporánea. Dende entón, unha variedade de linguas de signos, desde a usada nos Estados Unidos e no territorio de fala inglesa do Canadá (ASL = American Sign Language) e outras de Europa e doutras partes do mundo, foron descritas totalmente ou parcialmente (Engberg-Pedersen, 1993; Herrero Blanco, 2009; Johnston e Schembri, 2007; Leeson e Saeed, 2012; Liddell, 2003; Sutton-Spence e Woll, 1999), de xeito que non só hai investigación especializada, senón tamén traballos de difusión e introducións moi coidadas (Baker, Bogaerde, Pfau, e Schermer, 2016; Brentari, 2010; Pfau, Steinbach, e Woll, 2012).

O peculiar das linguas de signos é que se transmiten a través dos xestos das mans, da cara e doutras partes do corpo e son percibidas a través da vista. Son, polo tanto, linguas de modalidade visuoxestual, mentres que as linguas faladas son audiovocais, é dicir, son percibidas polo oído e transmitidas mediante a voz. Ao usar xestos, prodúcese nun espazo tridimensional

e iso fai que as súas gramáticas tendan a aproveitar ao máximo as condicións que ofrecen as tres dimensións espaciais para a gramática, ademais da secuencia do tempo, cuxo uso é común coas linguas vocais. Ademais, o uso de varios articuladores simultaneamente (ambas as mans, as cellas, o ollar, aos que se engaden os movementos da cabeza e o torso), fai que se transmita unha gran cantidade de información ao mesmo tempo. Noutras palabras, teñen un maior “ancho de banda” (Meier, 2002). Outra característica destacada destas linguas é a iconicidade, xa que o medio xestual ofrece moitas máis oportunidades que o son para manipular formas potencialmente lingüísticas de forma que se aproximen á nosa conceptualización de obxectos e situacións (Cuxac, 2000).

Na década dos 60 do século pasado, Deuchar (1987) xa estableceu tres etapas na investigación lingüística sobre linguas de signos que a precedeu. Segundo a autora, unha primeira etapa, entre 1960 e 1975, centrou os esforzos en demostrar que eran linguas naturais, comparables desde o punto de vista de estruturas con linguas de carácter vocal e, polo tanto, merecedoras de ser recoñecidas e estudadas cos métodos e técnicas da investigación lingüística. Nun segundo momento, a finais dos anos 70, a investigación focalízase no carácter específico das linguas de signos, co fin de resolver algunhas peculiaridades desde o punto de vista teórico, como a mencionada prevalencia da iconicidade nos signos. Na década dos 80 hai un cambio cara a un estudo que busca unha maior congruencia con respecto ás linguas orais, no sentido de que interesan aspectos comúns con estas, como a natureza temporal, á vez que simultánea, das verbalizacións, ou as súas semellanzas con linguas carentes dunha tradición escrita (en particular desenvólvese un interese na posible semellanza cos creoulos, porque comparten un status proto-gramatical (Herrero, 2000).

Dende entón, os estudos sobre as linguas de signos das persoas xordas acadaron unha gran diversidade lingüística e temática, polo que non só

se ampliou moito o número de linguas de signos descritas, senón que se abordou o seu estudo dende diferentes perspectivas e intereses, incluíndo o desenvolvemento lingüístico e a educación (Marschark e Clark, 1993; Marschark e Spencer, 2003; Marschark, Tang e Knoors, 2014), a sociolingüística (Lucas, 2001; Schembri e Lucas, 2015) ou a neurolingüística (Corina, 1998; Malaia e Wilbur, 2010).

Hoxe destacan a atención sobre a diversidade das linguas de signos e a tipoloxía lingüística. Por un lado, existe o interese por describir linguas de signos de diferentes contextos xeográficos, sociais e tipolóxicos, dos que é un exemplo a selección feita en Jepsen, De Clerck, Lutalo-Kiingi e McGregor (2015). Por outra banda, abordáronse algúns estudos que intentan descubrir patróns ou tendencias para dimensións específicas da análise semántica e gramatical (Napoli e Sutton-Spence, 2014; Zeshan, 2006). A pluralidade de enfoques e perspectivas metodolóxicas, tanto formalistas como funcionais e cognitivas, é igualmente salientable. Para a lingüística xerativa, en concreto, as linguas de signos foron un reto no seu programa de facer explícita a Gramática Universal: ao ser linguas doutra modalidade, tiveron que encaixar as súas peculiaridades gramaticais para demostrar que a linguaxe é unha capacidade única e homoxénea, relacionada co feito de ter un cerebro e un sistema nervioso central con certas características comúns á especie (Meier, Cormier e Quinto-Pozos, 2002; Sandler e Lillo-Martin, 2006). Como exemplo de visións máis empíricas, orientadas desde unha concepción funcionalista, pódense citar as obras baseadas en corpus lingüísticos por de Beuzeville, Johnston e Schembri (2009); Hansen e Hessmann (2015); Hodge (2013) ou Meurant (2015).

Este volume non está destinado a dar conta de toda esta enorme diversidade, senón só a ilustrar algúns problemas implicados no estudo das linguas de signos desde o punto de vista cognitivo e funcional, centrándose nas dificultades para adaptar un modelo ou conxunto de categorías lingüís-

ticas co obxectivo de describir e explicar os fenómenos gramaticais e discursivos de linguas que usan o espazo e a visión. Nalgúns casos, o reto consiste en empregar conceptos e estratexias de análise que naceron para describir linguas vocais, que, como se sinalou, son diferentes nalgúns aspectos cruciais da gramática, e facelo sen violar as súas características especiais. Outras análises fíxanse en categorías peculiares de linguas de signos e neste caso a dificultade estará no mesmo proceso de describilas e representalas cos medios dispoñibles.

O artigo de Martínez, Siyavoshi e Wilcox presenta unha reflexión sobre tres cuestións cruciais nas linguas de signos, desde o marco da Gramática Cognitiva, concretamente na tradición de Langacker (1987, 1991, 2001, entre outras obras) empregando datos da lingua de sinais arxentina (LSA). O primeiro problema que estudan é o da función, típica das construcións de apuntar (“pointing constructions”), de establecer unha base nominal (“nominal grounding”), é dicir, de seleccionar unha entidade de discurso como obxecto de interese compartido polas persoas interlocutoras. A forma máis común nas linguas de signos é o xesto índice, pero pódese indicar con outra configuración da man, coa mirada ou coa postura corporal. O lugar (Lugar) indicado é descrito como unha estrutura simbólica, onde se establece unha correspondencia entre a localización e unha entidade do discurso, unha “cousa”, en termos da Gramática Cognitiva. Este Lugar pode servir para recuperar esa entidade referencial en mencións sucesivas no discurso signado. Nas linguas de signos, as entidades que se sitúan no espazo deste xeito constitúen obxectos de discurso listos para ser empregados de xeito interactivo.

A segunda cuestión que aborda o artigo de Martínez, Siyavoshi e Wilcox é o “ciclo de control”, un modelo cognitivo que permite explicar nocións relacionadas coa modalidade. O medio de expresión nas linguas de signos é esta vez a expresión da cara, e os autores atenden a dous movementos específicos dos músculos faciais: por unha banda, as cellas engurradas e,

por outra, unha forma que adoptan os beizos, de tal xeito que as comisuras descendentes e o aspecto é unha U invertida (tamén se asemella a unha ferradura). Os autores explican a relación entre o “control efectivo” e o movemento das células e a que hai entre a modalidade epistémica e o xesto labial en forma de ferradura. Finalmente, o terceiro e último dos problemas tratados nesta contribución ten que ver co papel dos xestos nos modelos de linguaxe, enfrontándose dúas posicións: unha segundo a cal o xesto e a linguaxe forman parte do mesmo; outra que enfrontaría o xesto e a linguaxe como obxectos de coñecemento separados.

O traballo de Sallandre e García, deseguido, céntrase nas dificultades de analizar dous tipos de construcións altamente produtivas nas linguas de signos, pero que en xeral non tiveron, a xuízo das autoras, unha explicación adecuada nin desde a perspectiva xenerativista nin tampouco desde modelos cognitivo-funcionais como o de Liddell (2003). Trátase, por un lado, do que chaman “unidades de transferencia” (tamén denominadas “construcións con clasificador”, ou “verbos descritivos”, entre outros nomes), que se caracterizan como (palabras das autoras, traducidas ao galego): “construcións multilíneas complexas non convencionais que implican desprazamento, localización, manipulación e / ou descrición visuoxeométrica de referentes nominais”. O segundo tipo de unidades discursivas que Sallandre e García seleccionan como problemáticas son as secuencias de “cambio de rol” ou “acción construída”, a través das cales (de novo traducindo ás autoras) a persoa signante “se desliza á súa vez cara ao papel de diferentes protagonistas do enunciado, transmitindo a información a través do seu punto de vista”.

As dúas cuestións estúdanse dende o modelo semiolóxico (Cuxac, 2000), que considera que estas formas altamente icónicas de discurso signado son cruciais nas linguas de signos, polo que as sinala como o centro de interese para a análise, como xeradoras de significado, con capacidade non só para transmitir senón tamén para mostrar de xeito icónico. A partir da

descripción de exemplos concretos que conteñen as construcións antes mencionadas (unidades de transferencia e cambios de rol), as autoras revisan as dificultades que supón a súa anotación, nun programa de edición de vídeo, a través dun sistema de glosas de palabras procedentes dunha lingua vocal.

A seguinte colaboración, de Reis, aplica a teoría da Referenciación á lingua brasileira de sinais (LIBRAS). O obxectivo é identificar e describir os recursos que se empregan nesta lingua no proceso polo que a persoa signante pon a disposición da súa interlocutora obxectos de discurso, que son creados e retomados dinamicamente. Máis concretamente, o traballo céntrase nos procedementos para construír a “anáfora directa”. A teoría da Referenciación non supón que as entidades referidas existan independentemente do discurso, senón que se forman nel, e nel se retoman, segundo os intereses da interacción. O obxectivo final da investigación ten que ver coas metas da tradución, e por iso o método deseñado consiste nunha análise que busca atopar equivalencias entre os procedementos referenciais identificados en lingua portuguesa e os seus posibles equivalentes en LIBRAS.

A autora toma como punto de partida a anáfora directa vehiculada no portugués do Brasil a través de formas pronominais e procedementos léxicos (isto é: repeticións, sinonimia, hiperonimia, nomes xenéricos ou descrições nominais, entre outros). A súa metodoloxía consiste en desenvolver un corpus paralelo de instancias en portugués e as súas traducións en LIBRAS na busca do repertorio de recursos, manuais e non manuais, e nalgúns casos de gran complexidade, que desempeñan a mesma función no caso da lingua de sinais do Brasil.

A cuarta contribución, presenta unha primeira achega a un sistema de dependencias aplicado á lingua de signos española (LSE). A sintaxe de dependencias supón que a estrutura sintáctica consiste basicamente en relacións asimétricas entre palabras, de xeito que unha é rexente ou principal e a outra dependente ou subordinada (Hudson, 1984; Melčuk, 1988; Tesnière,

re, 1959). As adaptacións do modelo de cara ao procesamento da linguaxe natural levaron a un proxecto de compilación de corpus de estruturas sintácticas (*treebanks*) de ámbito internacional, chamado *Universal Dependencies*. Ofrece árbores de dependencias para noventa linguas, incluída unha única lingua de signos, a de Suecia (STS).

O texto de García-Miguel e Cabeza describe o sistema de anotacións utilizado e analiza as dificultades que supón aplicar á LSE unha análise de dependencias deseñada para ser empregada en ambientes computacionais. O punto de partida é un corpus de LSE anteriormente anotado para as categorías gramaticais e a estrutura argumental das cláusulas, entre outras cuestións. Esta anotación serve de base para a codificación das dependencias. A maior dificultade para a aplicación do sistema de dependencias está nos aspectos simultáneos da comunicación signada, xa que certos aspectos das relacións gramaticais exprésanse mediante a acción simultánea de ambas as mans ou a través de localizacións no espazo que se sinalan xunto á realización dos signos.

O volume complétase con outras dúas colaboracións que abren a porta a outros dous retos, que teñen repercusións moi importantes na vida das persoas xordas usuarias das linguas de signos. Por unha banda, a contribución de Tilves *et alii* presenta un estado da cuestión sobre a investigación dirixida ao recoñecemento automático das linguas de signos. O obxectivo último destes traballos é a tradución automática, é dicir, procesar un discurso pronunciado nunha lingua de signos de xeito que sexa recoñecido por unha máquina que, á súa vez, proporcione un equivalente en voz ou texto. Os autores ofrecen unha visión xeral das principais dificultades implicadas neste obxectivo e revisan as investigacións realizadas, centrándose na importancia de obter bases de datos que conteñan mostras fiables da variación de uso por parte de distintas persoas usuarias.

A recensión de Nogueira, pola súa banda, valora o libro publicado en 2018 por Ghesquière e Meurant, titulado *École et surdit : une exp rience d'enseignement bilingue et inclusif*. O libro d  conta dun proxecto de ensino biling e lingua de signos / lingua vocal que se desenvolve na cidade de Namur, en B lxica, en colaboraci n coa universidade da mesma cidade.

Agradecementos: agradezo a  rtemis L pez pola s a correcci n do texto en ingl s desta presentaci n.

BIBLIOGRAF A

- BRENTARI, Diane (Ed.). (2010). *Sign languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CORINA, David (1998). The Processing of Sign Language. En *Handbook of Neurolinguistics* (pp. 313-329).
- CUXAC, Christian (2000). *La Langue des Signes Fran aise (LSF): Les voies de l'iconicit *. Paris: Ophrys.
- DE BEUZEVILLE, Louise, JOHNSTON, Trevor, & Adam SCHEMBRI (2009). The use of space with indicating verbs in Auslan: A corpus-based investigation. *Sign Language & Linguistics*, 12(1), 53-82. <https://doi.org/10.1075/sll.12.1.03deb>
- DEUCHAR, Margaret (1987). Sign language research. En J. Lyons, R. Coates, M. Deuchar, & G. Gazdar (Eds.), *New horizons in Linguistics 2* (pp. 311-335). Penguin.
- ENGBERG-PEDERSEN, Elisabeth (1993). *Space in Danish Sign Language: The semantics and morphology of the use of space in a visual language*. Hamburg: Signum.
- HANSEN, Martje, & Jens HESSMANN (2015). Researching linguistic features of text genres in a DGS corpus: The case of finger loci. *Sign Language & Linguistics*, 18(1), 1-40.
- HERRERO,  ngel (2000). El desarrollo de la Signoling stica. En A. Minguet (Ed.), *Signoling stica. Introducci n a la ling stica de la LSE* (pp. 101-106). Valencia: Fundaci n Fesord.
- HERRERO,  ngel (2009). *Gram tica did ctica de Lengua de signos espa ola, LSE*. Madrid: SM.
- HODGE, Gabrielle (2013). *Patterns from a signed language corpus: Clause-level units in Auslan (Australian sign language)*. Presentado en *Theoretical Issues in Sign Language Research 11*, London.
- HUDSON, Richard A. (1984). *Word grammar*. Oxford: Basil Blackwell.
- JEPSEN, Julie B., DE CLERCK, Goedele, LUTALO-KIINGI, Sam, & William B. MCGREGOR (Eds.). (2015). *Sign languages of the world: a comparative handbook*. Boston: De Gruyter Mouton.
- JOHNSTON, Trevor A., & Adam SCHEMBRI (2007). *Australian sign language (Auslan): an introduction to sign language linguistics*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.
- LANGACKER, Ronald W. (1987). *Foundations of cognitive grammar, Vol I: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- LANGACKER, Ronald W. (1991). *Concept, image, and symbol: the cognitive basis of grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- LANGACKER, Ronald W. (2001). Discourse in Cognitive Grammar. *Cognitive Linguistics*, 12(2).
- LEESON, Lorraine & John I. SAEED (2012). *Irish sign language: a cognitive linguistic account*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- LIDDELL, Scott K. (2003). *Grammar, gesture, and meaning in American Sign Language*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- LUCAS, Ceil (Ed.). (2001). *The sociolinguistics of sign languages*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.
- MALAIA, Evie & Ronnie WILBUR (2010). Sign languages: Contribution to neurolinguistics from cross-modal research. *Lingua*, 120(12), 2704-2706.
- MARSCHARK, Marc & M. Diane CLARK (Eds.). (1993). *Psychological perspectives on deafness*. Hillsdale, N.J: L. Erlbaum.

- MARSCHARK, Marc & Patricia E. SPENCER (Eds.). (2003). *Oxford handbook of deaf studies, language, and education*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- MARSCHARK, Marc TANG, Gladys, & Harry KNOORS (Eds.). (2014). *Bilingualism and bilingual deaf education*. New York: Oxford University Press.
- MEIER, Richard P. (2002). Why different, why the same? Explaining effects and non-effects of modality upon linguistic structure in sign and speech. En R. P. Meier, K. Cormier, & D. Quinto-Pozos (Eds.), *Modality and structure in signed and spoken languages* (pp. 1-25). Cambridge: Cambridge University Press.
- MEIER, Richard P., CORMIER, Kearsy, & David QUINTO-POZOS (Eds.). (2002). *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEL'ČUK, Igor A. (1988). *Dependency syntax: theory and practice*. Albany: State University Press of New York.
- MEURANT, Laurence (2015). *First digital open access corpus of movies and annotations of French Belgian Sign Language (LSFB)*. Recuperado de <http://www.corpus-lsfb.be>
- NAPOLI, Donna J., & Rachel SUTTON-SPENCE (2014). Order of the major constituents in sign languages: implications for all language. *Frontiers in Psychology*, 5.
- PFAU, Roland, STEINBACH, Markus & Bencie WOLL (Eds.). (2012). *Sign language: An international handbook*. Berlin; Boston: De Gruyter Mouton.
- SANDLER, Wendy & Diane LILLO-MARTIN (2006). *Sign language and linguistic uni*. Cambridge University Press.
- SCHEMBRI, Adam C. & Ceil LUCAS (Eds.). (2015). *Sociolinguistics and Deaf Communities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- STOKOE, William C. (1960[2005]). Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 10(1), 3-37.
- SUTTON-SPENCE, Rachel & Bencie WOLL (1999). *The linguistics of British Sign Language: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TERVOORT, Bernard T. M. (1953). *Structurele analyse van visueel taalgebruik binnen een groep dove kinderen [= Structural analysis of visual language use in a group of deaf children]*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- TESNIÈRE, Lucien (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
- ZESHAN, Ulrike (Ed.). (2006). *Interrogative and negative constructions in sign languages*. Nijmegen: Ishara Press.